

Олена Деркач,

учитель української мови та літератури

Михайлівської ЗОШ I – III ступеня імені Р. А. Скалецького,

Вінницька область, учитель вищої категорії

Тема. Лексика. Власне українські слова. Запозичені слова.

Культурологічна тема. Слово – найтонше доторкання до серця...

(В. О. Сухомлинський)

Урок-панорама з елементами дослідження та дискусії

Мета: закріпити й поглибити знання учнів про лексику, власне українські слова та запозичені слова; виробляти систему поглядів щодо вживання власне українських та запозичених слів, з'ясувати причини появи їх; закріпити вміння роботи зі словниками; спрямувати учнів на введення слів цих груп до їх активного словника; розвивати в учнів мовне чуття, вміння правильного та майстерного вибору з-поміж синонімів найбільш точного, стилістично доречного слова відповідно до ситуації спілкування, комунікативні навички учнів, уміння самостійно мислити, аргументовано доводити свою думку, оперувати лінгвістичними поняттями й категоріями; удосконалювати логічне та образне мислення; виховувати культуру мовлення, любов до рідної мови, загальнолюдські етичні цінності; прищеплювати несприйняття мовного суржику як однієї з яскравих ознак малоросійства; застосовуючи метод дослідження, з'ясувати наявність власне українських та запозичених слів у тексті; визначати основні типи помилок у вживанні запозичених слів, з'ясувати причини їх появи.

Обладнання: картки з завданням, таблиця «Формування української лексики», опорні схеми, зразки текстів, вислови, диференційовані папки-завдання, картки-опори, папки «Вчись вчитися».

Хід уроку

Епіграфи до уроку:

*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!..*

Т. Шевченко

*Процвітай, українська мово,
Заохочуй красою нас:
Що багатший твій слів запас, -
Легше вибрати влучне слово.*

Д. Білоус

Девіз уроку:

*Із мудрості випливає здатність приймати чудові рішення й
безпомилково говорити (Демокрит).*

I. Організаційний момент.

II. Мозкова атака.

Робота з текстами.

Завдання: прочитати тексти, дати відповідь на питання: які слова є власне українськими, а які запозиченими? Навести приклади таких слів. Пояснити, чому відродження власне української лексики та застосування іншомовних слів є важливим.

1. Однією з граней самобутності і краси будь-якої мови є її лексична неповторність. Власне українська лексика якраз і відображає національні особливості рідної мови. Саме цю лексику упродовж століть підступно намагалися знівечити, затушувати, замовчати, відсуваючи її на задній план, облудно чіпляючи до слів ярлик застарілості, вилучаючи їх зі словників і повсякденного вжитку. Тому відродження рідної мови шляхом широкого використання у мовленні такої лексики – важливе завдання сучасності (З журналу).

2. У питанні про те, в якій мірі чужомовні слова можуть увіходити в українську мову, можна прийняти такий принцип: не цуратися їх, але й не брати їх в нашу мову без міри (В. Самійленко).

III. Оголошення теми, мети і завдань уроку. Мотивація навчальної діяльності учнів на уроці.

Вступне слово вчителя.

Наше завдання – дослідити важливу мовну проблему – вживання власне українських та запозичених слів. Водночас, розглядаючи її, далі працюватимемо над питаннями слововживання, чистоти мови та мовлення.

Кожен із нас сьогодні буде в ролі дослідника. Спробуйте продемонструвати вміння творчо мислити, всебічно аналізувати мовні поняття і явища, висловлюючи власні думки й аргументовано переконувати інших у правильності обраної позиції, додержуючи при цьому високого рівня культури ведення дискусії.

Словникова робота.

Панорама (з грецької вид, видовище) – все видиво, цілісний огляд.

IV. Постановка проблемних запитань:

1. Вироблення системи поглядів щодо вживання власне українських та запозичених слів.

2. Визначення основних типів помилок у вживанні запозичених слів.

V. Теоретичне дослідження проблеми вживання власне українських та запозичених слів.

1. Творча лабораторія (інтерактивний метод «акваріуму»).

Застосування опорної таблиці «Формування української лексики».

Завдання першій творчій лабораторії: теоретично дослідити проблему вживання власне українських слів. Навести приклади.

Завдання другій творчій лабораторії: теоретично дослідити проблему вживання запозичених слів. Навести приклади.

2. Виконання тестових завдань

1. На які групи поділяються слова за походженням:

А Синоніми, омоніми, антоніми, пароніми

Б Власне українські, запозичені

В Однозначні, багатозначні

Г Похідні, непохідні

2. Вкажіть, у якому випадку всі слова власне українські:

А Базар, міркувати, барви, сапер

Б Гарний, прикметник, папір, бухта

В Жупан, білка, мрія, багаття

Г Футбол, перевірка, сокіл, пальто

3. Вкажіть, у якому випадку всі слова запозичені:

А Корабель, флот, шкіпер, вимпел

Б Береза, брати, ринг, палати

В Довгий, держава, ажур, бадьоро

Г Слово, батько, літера, сіль

4. З якої мови запозичені слова на позначення військових термінів:

А німецької

Б англійської

В французької

Г старослов'янської

5. Слова з простою словотворчою структурою належать до:

- А східнослов'янської лексики
- Б спільнослов'янського періоду
- В власне українських слів
- Г індоєвропейської мовної спільності

6. Слова *матч, нокаут, боксер* запозичені з:

- А російської мови
- Б англійської мови
- В тюркської мови
- Г італійської мови

7. Встановити відповідність:

1. Експонат	з англійської мови
2. Костюм	власне українське
3. Філософія	з італійської мови
4. Композитор	старослов'янізм
5. Добродій	з французької мови
6. Баскетбол	грецизм
7. Скрипаль	латинізм

VI. Практичне дослідження проблеми вживання власне українських та запозичених слів.

1. Індивідуальна самостійна робота.

1. Словниковий диктант з обґрунтуванням.

Пояснити значення та з'ясувати походження записаних слів, при потребі звернувшись до словника. Ввести 3 слова (на вибір) до самостійно складених речень.

Ваучер, досконалість, знесилити, промовець, зачарований, печаль, хуртовина, розкошувати, скрипаль, негативний, знищення, знепритомніти, менеджер, імідж, міленіум, дистриб'ютор, орфографія, Інтернет, фініш. (Опитування інтерактивним методом «мікрофона»).

2. Робота учнів біля дошки (з картками).

Картка 1.

У поданих реченнях з'ясувати походження та значення виділених слів. Виділити словотворчі морфеми (якщо це можливо).

1. Сонце присвятеє на землю *радість* принесло.
2. Я завжди був великим *оптимістом* і дотепер не втратив віри у людей, у *перемогу* світлого над темрявою і злом.

Картка 2.

У поданих реченнях з'ясувати походження та значення виділених слів. Виділити словотворчі морфеми (якщо це можливо).

1. Десь у далині, на протилежному березі, у буряній каламуті, тьмяним *сузір'ям* ряхтіли вогні *заводів*.
2. *Шкіпер* мовчки дивиться у морську далечінь.

Картка 3.

У поданих реченнях з'ясувати походження та значення виділених слів. Виділити словотворчі морфеми (якщо це можливо).

1. Напевно, не можна обмежити число *ситуацій*, за яких людина могла б виявити своє *благородство*.
2. Ця непоказна на вигляд *скрипка* була великим творінням Страдіваріуса.

3. Самостійна робота з диференційованими папками-завданнями.

Завдання 1. (10 – 12 балів).

*Скласти твір-мініатюру з власного досвіду «Ну що б, здавалося, слова...» (Т. Г. Шевченко)

*Підкреслити власне українські та запозичені слова.

*Дібрати до запозичених слів (визначити з яких мов вони запозичені) їх українські відповідники (синоніми).

Траст, вілла, фініш, турне, дебати, дуель, глосарій.

Завдання 2. (7 – 9 балів)

Скориставшись таблицею або словником, прокоментувати усно значення і походження поданих власне українських та запозичених слів. Скласти з ними словосполучення (словосполучення записати).

Вихованість, ікона, комедія, службовець, експонат, гучномовець, спортсмен, заковувати, передбачати, сьогодні.

Завдання 3. (4 – 6 балів)

Відповідно до поданих значень дібрати власне українські слова. Записати їх. Ввести слова до самостійно складених речень у художньому стилі (усно)

1) Сукупність квіток, зібраних у вигляді китиці, зонтика.

2) Тоненька паличка графіту або сухої фарби, якою пишуть, малюють.

3) Трав'яниста рослина з довгим стеблом і великими квітками, що дає кулястий плід, наповнений дрібним насінням.

4. Словникова робота з елементами пояснення.

Суржик – 1) суміш зерна пшениці і жита; борошно з такої суміші;

2) елементи двох або кількох мов, об'єднаних штучно, без додержання норм літературної мови.

Мовна норма – той мовний варіант у сфері вимови, слововживання, словозміни, який закріплений практикою і рекомендований до вживання як обов'язковий.

Лексична норма – норма вживання слова у властивому йому значенні і норма сполучуваності слова з іншими словами в реченні.

Прочитати. Вказати слова, що є ненормативними (суржик). Навести приклади вживання суржику зі шкільного життя.

1) Снують суцільні «сограждане», «жінщини» і «мужчини». І маю я тільки згрище з присмаком батьківщини. (П. Вольвач)

2) «Чий же тепер час?», - до людей гукаю, а вони думають, що я «врем'я спрашиваю». (В. Слапчук)

3) Нащадки Петра Калнишевського, ми «панімаєм толька па-рускі» і маримо проміняти биті степові шляхи на шампунний заморський асфальт. За що ця карма, Господи, невже нам, українцям, бути навічно хохлами? (Л. Степовичка)

4) Не вірю тим, хто з легкістю заявляє: «Я так уважаю вашу мову, что не могу ее коверкать. Мне по-русски как-то легче». А за цими криво духами й наші Мотрі кидають замакітрено: «По-руському якось оно льогшей». (Л. Кореневич)

5. Організація наукового практикуму (робота в малих групах)

Завдання для I групи: відредагувати подані речення, визначити основні типи помилок у вживанні запозичених слів.

1. Протягом Новорічної ночі на вас чекають несподівані сюрпризи.

2. Молоде покоління – передовий авангард суспільства.

3. Не ефективним одягом вона полонила нас, а розумом.

Завдання для II групи: відредагувати подані речення, визначити основні типи помилок у вживанні запозичених слів.

1. Відвідавши Володимирський собор у Києві, я була потрясе на його величчю і красою.

2. У магазині є в продажі медові пряники і творожне печення.

3. На змаганнях наша команда зазнала фіаско.

6. Робота зі словником етичних термінів (робота в парах).

Завдання: скласти пам'ятку «Як запобігти помилкам у вживанні іншомовних слів».

Ситуація: використати на виховній годині в 11 класі.

Адресат: учні 11 класу.

Граматичне завдання: використати власне українські та запозичені слова.

Пам'ятка

Як запобігти помилкам у вживанні іншомовних слів

1. Правильно наголошуй слова іншомовного походження. У разі потреби звертайся до словника.
2. Не використовуй запозичених слів, якщо не розумієш їхнього значення.
3. Не зловживай іншомовними словами. Надмірне використання їх призводить до засмічення нашої мови.
4. Намагайся, де можна, замінювати запозичені слова українськими відповідниками.
5. Викорінюй суржик, підвищуй рівень культури власного мовлення.

7. Дискусія. Привід для дискусії:

а) Слово **Бершадь** – старослов'янізм, тюркізм чи запозичене з німецької мови. Довести свою думку.

б) Чи можна до всіх іншомовних слів дібрати українські відповідники? Довести свою думку.

1) пейджер

1) фальсифікат

2) принтер

2) інновація

3) сертифікація

3) вотум

4) сканер

4) менталітет

5) факс

5) репрезентація

8. Групова робота (інтерактивний метод «акваріуму»).

Група хіміків

Мета: дослідити походження і з'ясувати значення власне українських та запозичених слів (якщо вони є у тексті).

Склад атомних ядер можна визначити, користуючись періодичною *системою*. Знаючи, що порядковий номер *елемента* відповідає заряду ядра його *атома*, тобто числу *протонів*, і знаючи відносну атомну масу елемента, яка є сумою протонів і *нейтронів*, можна обчислити число нейтронів у ядрі.

Група екологів

Мета: дослідити походження і з'ясувати значення власне українських та запозичених слів (якщо вони є у тексті).

Спостерігається значне збіднення *ґрунтів* – зменшується кількість *мінеральних* і органічних добрив, які вносяться на поля. Внаслідок цього погіршуються фізико-хімічні *параметри* ґрунтів, збільшується їх *щільність* зменшується *здатність* утримувати поживні речовини.

VI. Підведення підсумків уроку.

1. Виразне читання висловлювання В. О. Сухомлинського.

Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу і засмутити, викликати посмішку і сльози, породити віру в людину і заронити зневіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину.

VII. Домашнє завдання.

1. Скласти лінгвістичне повідомлення на тему «Лексика. Власне українські та запозичені слова».

2. Дібрати невеликий текст наукового стилю мовлення, дослідити походження власне українських та запозичених слів. Скласти з ними речення в художньому стилі мовлення.

3. Скласти невеликий за обсягом твір-роздум на тему «Слово рідної мови», вживаючи власне українські та запозичені слова.

Журнал: «УМЛ в сучасній школі» №4